

Toliñes, foques y tortugues nos ñomes de la mar d'Asturies

EMILIO BARRIUSO FERNÁNDEZ

—Toliñes haber hailes, diz la xente de la mar.

—Y toliñes ¿qué son?, diz la xente de tierra pa dientru.

Camento qu'ente los qu'equí tán allugaos pa esta xera daquién nagüe per caltriar lo que ye una toliña. Pos vo dicilo. N'Asturies central, a la que to facer les referencies, *toliña* ye ñome de cetaciu, el que'n castellán llamen *delfín* (*Delphinus delphis*), o cualisquiera les otres especies aparentes. Dizse *toliña* n'Avilés, Lluanco, Candás, Xixón y Tazones. Pel puertu Llastres dicen *tolina*, como tamién en Tazones. De xemes en cuandu en Xixón empleguen amás *tonina*.

La pallabra *toliña*, o les ses formes variatibles, tien el so aniciu nel mesmu raigañu qu'*atún*. Les dos enfilaren nel llat. *thunnus* 'atún'. Pero dimpués caleyaren per carriles bien estremaes. El llat. *thunnus* garráronlu pa la so fala los moros, espetáron-y delante l'artículu árabe y cuantayá que mos lo apurrieren hibridu dafechamente tal cualogüei lo dicimos: *atún*. Mentantu, *toliña* vien drechu d'un retueyu de *thunnus* pel llat. v. *tunnina, qu'abondocéu atropó SIMONET nel so pallabreru mozárabe, ensin enguedeyos moros: *tonina* y *toñina* 'carne fresco d'atún'¹.

¹ F. J. SIMONET, *Glosario de voces ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes*, Madrid, 1888, s.v. *tun*.

Pue collumbrase que de tolos resultaos el más averáu al aniciu llatín seya *tonina*, disimiláu dimpués en *tolina* y palatalizáu caberamente en *toliña*. Ansina asocede pela metá occidental d'Asturies, talamente como nes fales gallegues, onde dicen *toliña*, mentes que pal otru sen dizse *tolina*. Atalanto que los finxos han atopase metanes la rexón, ente Xixón y Tazones, onde cincaron entaranganaos ente la pronunciación alveolar y palatal de la consonante.

En Xixón empleguen tamién un ñome xeneral pa la toliña y tolos collacios de la mesma triba los delfínidos: ye *golfin*. La pallabra iguóse pel amestamentu de *golfo* y *delfín* cruciaos. *Golfo* quier dicir equí 'alta mar', lo mesmo que'n francés *gouffre* 'fondigón, calume': arrinca del llat. v. *colphus*, y esti estrució del gr. *colpos*, que yá nesta llingua axuntó al empar el sentíu dobláu de 'ensenada' y 'alta mar'. Perende anguañu les toliñes llámense'n cast. *animales de golfo*. El cast. *delfín* vien del llat. *delphin*, gr. *delphis*, ñome del mesmu animal nes dos llingües.

Diximos enantes que la toliña ye cetaciu. Quier dicise, como ta bien palpuñable, que ye un animal marín que zuca. Lleva focicu picudu, dentame afayaizu, y arrecostina nel llombu un ala comu una foz. Per enriba ye cuasimente prietu, y llandiu per debaxu'l botiellu; tala vegada tien entafarros mariellos. Pue algamar tres metros llargu y una trentena d'años.

Les toliñes avencen nalar en camaretada. Cuandu-yos pruye xintar, escorrexen un cardume de sardines o bocartes, qu'enllorien, acorripiense y entremécense toes terreaes fasta facer una bola. Los pescadores escuquen pa dir de secute arrodiar cola rede tol ensame. Ye lo que llamen *mansío*. Que se sepia, enxamás fincó la toliña dientru. Nin tan siquiera al pescador-y peta garrala, perque-y sopelexa la piesca. Delles vegaes coló col arpón; diz qu'entóncienes la toliña glaya y solluta comu una prersona².

Cola toliña non ha tracamundiase'l *calderón* (*Globicephalus melaena*). Esti ye una especie de la mesma familia.

² Güei emplégase'l detetor pa guetar el cardume.

pero gordinflu y xabaz, cola tiesta reonda comu un barcaal. D'ende vien-y el ñome de *calderón*. Ye pintu, tou prietu menos per baxu'l gargüelu y cuasimente fasta l'ombeligada, que ye llandiu. Hailos qu'esporellen fasta nueve metros de llargor y dos tonelaes y media de pesantez.

Nos puertos d'Asturies central llámenlu *calderón*, menos en Llastres, onde dicen *moscote*, quiciabis porque al aventar la bufarada runce comu un moscardu. Los paisanos de xuntu a Tazones tamién lu llamen *arroaz*. El ñome ta abundu allegáu al port. *roaz* 'estrozón', del llat. *rapax* 'lladrón', y ye sinificáu amañosu dafechu, porque, en cuantes que l'alimaña abarrunta la rede encorrompinao de pexes, éntra-y el rixu y va turrialala, fráyalala a taragaños y esfarrá-pala toa, pa rabuñar la piesca que fincó dientru.

Eses zunes son perdañibles pal pescador. Nello tien la sofítancia'l pleitu los calderones de Candás, hai la milenta d'años. Llámenlu tamién el pleitu los delfines: tamente debíen andar xuntos nestes agarrapeles. El socedíu túvose munchu tiempu per pantasmosu, pero güei ta esquiñonáu dafechu comu hestóricu pel documentame que fo topáu de raigañu y que baltió toles dulbies³. Fo nel añu 1624. Diz que'l cura Candás esmolecía coles llaceries los pescadores y a tristayaba d'ello. Díxo-y al obispu qu'había solvientar el quexume'l puertu. Apautáronse pareyamente los de Lluanco y Xixón. L'obispu acamentó a un lletráu y al doctor Martín Vázquez, caderalgu de la Universidá d'Uviéu, pa esconxurar los calderones y escorrelos del llugar. Acapiaron al efeutu un flaire sabidor de conxuros y entamaron pa la mar cola xosticia en llancha, allantrón, escontra l'enemigu. Solmenáron-yos los conxuros a espetaperru y plasmaron: a lo que paez, nel intre, los calderones tornáronse toos y fuxeron ensin reburdia... Dimpués vinieren otros.

Vamos dexar agora estes quimeres y camudar la espirica. Hemos falar entavía un pocuñín de les foques y les tortu-

³ M. BUSTO, «Pudiera no ser fabuloso el pleito de los delfines. Está basado en un hecho real y verdadero». *BIDEA*, 1981, n. 102, p. 367-372.

gues. Nun medren en nuesa rexón, sinón qu'aporten nella d'ayures.

Les foques alléguennos nel iviernu. Dacuandu viennos la qu'ensin más llamen en castellán *foca* (*Phoca vitulina*), dacuandu la *foca gris* (*Haliochoerus grypus*). Ente nós llámenles toes igual: *foca*. En Candás díxose tamién *zoca*, pela tracamundia de la consonante fricativa. El ñome vien del llat. *phoca*, gr. *phoca* 'foca'. Los llustrinos, si pinta, llámenla *lobu de mar*, pol vezu de da-yos a los animales del agua ñomes d'otros del tarrén. Fixérenlo yá tamién los escribidores llatinos, que la punxeron como *bos marinus* 'güe mariegu' y *vitulus marinus* 'xatu mariegu'.

En Xixón llamaben *foques* a dellos qu'andaben abeyando pel cai del puertu pa carretar piesca a recostines en paxos o'n caxes. ¿Per qué fo'l ñomatu? Eso ye un misteriu. Daquién camenta que fo porque yeren forníos, ensin qu'examás se desmanganiyaren. Díxose tamién que remanez de les fiestes de Begoña, en que contrataren ún d'esos mozos pa da-yos piescao a unes foques que facíen xaranzanes con una osa, y que-y prestó a la osa, pruyó-y querelu, y dende a toos llamárenlos foques. Pue qu'esto seya un llewantu.

La tortuga enagora vien con más rarez. Llámenla siempre *tortuga* (*Dermochelis coriacea*). En Candás dizse tamién *tortúa*, onde, a lo que paez, arrampláron-y a la pallabra la consonante -g- intervocálica. Pero nun ye tamente ansina, sinón del contraliu: na fala llariega candasina enxértase un -g- epentéticu, de fonción antihiática, cuando comián, como faen cuando se diz *rigo* per río, *dego* per deo, la fuente *Santaruga* per Santarúa; dimpués, delles vegaes, apelúquenles toes, les -g- amestaes y les *Hexitimes*, pel fenómenu d'ultracorreción, y ansina dicen *tortúa* per tortuga, *boa* per boga, *formión* per formigón, ente los ñomes de la mar.

Respetive a *tortuga*, nel a. esp. *tartuga*, pue que'l ñome tenga daqué que ver col diañu, si ye verdá que ta sofítáu nel baxo llat. *tartarucha*, femenín de *tartaruchus* 'degorriu', gr. *tartarouchos* 'vecín del ifiernu': encartába-yos dafechu

a los antiguos cristianos y a les relixones del oriente pa símbolu del mal, porque hailes qu'afáyense abondo'n folleru ⁴.

A la clas de tortuga que diximos escaez-y el cascu de güesu, l'escamoríu y les uñes. Dacuandu ta xorrecía talmente qu'algama más de dos metros de llargor; la media

---

⁴ DCELC, s.v.

tonelada pue pesala. De Candás yeren los pescadores qu'enquivocaren una delles con un bocoi a flotu, fasta qu'allegaron apurrilu y respigaron col surtiu, porque lo que toparon fo l'animalón.

Y namás. Lo acabante dicir abastará pa apuxar la conocencia de la nuesa fala mariniega. De xuru que ta bien enllena d'hestories, de sofriciencies, de pulsios pola vida, y pel otu llau, tamién, de sospreses filolóxiques y de veyures semántiques.

